

KORNAI JÁNOS

Kornai Jánossal szemben egyelőre vesztésre állok egy régebbi fogadással: szerintem kap Nobel-díjat, szerintem nem. Az okokat érdemes nézegetni, Kornainak sok tanítványa és tisztelője van, de a közgazdasági mainstream, vagyis korjunktúra egyik csapathoz sem tartozik, erendően magában álló jelenség. Méltatást sokszor és sokan, hirtelen szerzőktől lehet kapni, én csak a magam rendszer-gondolkodása alapján merem és igyekszem a jelenséget megfogalmazni:

Kornai a nagy rendszerek mechanizmusait kutatja és ebben, bár fiatalosága idején a matematikai módszerek alkalmazásának egyik úttörője volt, óvkozik attól, hogy a rendszermodellek csábító redukcióhoz nyúljon. Míg a fenomenológiából indul ki, a jelenségek megnyilatkozásából, akár hiányról, akár túláradó bőségről gondolkodik és így hámozza le a jelenségeket ideológikus ragasztékaikkal együtt, a dolgok emberré, követhetővé, és a magot, azaz a lényegét tartalmazó következtetésé. Ezt tette a szocializmusnál, a szocializmusnak nevezett gazdasági-társadalmi rendszerekkel és a kapitalizmus elemzésével is. Így mutatja meg az egyensúlyok dinamikájának romboló és építő hatásait, sokszor szemben az éppen uralkodó nézetvilágokkal.

Kornai szentvedélyesen szeretetlen, azaz igazi tudós, aki ha valamin felháborodik, akkor arról elemzést ír. Így ad példát akár az egészségügyről, akár a mai társadalmi betegségeink orvoslásáról. Személyiségének és szemléletének tanulságosan ronzó példája volt nem régen közreadott Marx-elemzése, tőle, aki első volt Magyarországon a Marx-kritikában.

Fogadjja most tőlünk ezt a szerény elismerést, ami a nagyjobbakhoz a maga személyességében társul!

VÁMOS TIBOR AKADÉMIKUS LAUDÁCIÓJA
A HAZÁM-DÍJ ÁTADÁSÁKOR

„Az ember akkor is felelősséggel tartozik a tetteiért, ha rendkívül nehéz nyomás nehezedik rá”

– Meddig jutott el az életrajzi könyvemben?

– *Az én egyetemem 1957–59 című fejezetig.*

– Akkor még fél évszázad van hátra és az a tudományos pályára, amelyért a Hazám-díjat kaptam, csak ezután indul.

– *Nem baj, ez az írás nemcsak a laudációban leírt tudományos teljesítményről szól, hanem arról az emberről, aki ezt a méltán rangos kitüntetést megkapta. Ráadásul, miután ennek a beszélgetésnek az időpontja 2014. február, amikor a választásokra készülve, csapkodának a fejünk felett a hullámok, a beszélgetést két aktuális kérdéssel indítom. Egyetért-e Bokros Lajosnak azzal az állítással, hogy a jelenlegi politikai vezetés az értelmiség egyik felét megvette, hogy a jelenlegi politikai vezetés az értelmiség egyik felét megvette, a másik felét megfélemlítette.*

– Ennél azért sokszínűbb a magyar értelmiség. Mindig is volt és biztosan most is van olyan része, amelyik megvehető. Azzal egyetértek, hogy az értelmiség egy része megfélemlíthető és félelemből nem mer megszólalni; más gondol, mint amit mond, vagy tesz. De ennél azért több színárnyalat létezik, és az alternatív magatartások között sorrendet is lehet felállítani. A másik végétől kezdtem. Léteznek olyanok, akik megvásárolhatatlanok, megfélemlíthetetlenek, nyilatkozhatnak, beszélnék, kockázatot vállalhatnak. Vannak, akik nem vállalják a nyilvános küzdelmet, de azért nagyon rendes emberek és megpróbálják a maguk módján, csendesen ellenállni a nyomásnak, kisebb akciókban ott vannak – elég nagy számban. Vannak vegyes

viselkedésűek, bizonyos ügyekben bátrak, másokban megflunyaszkodóak, ingadoznak, haboznak, nem találják az útjukat. És vannak olyanok, akik meg vannak győződve arról, hogy amit a mostani kormány tesz, az helyes és lelkesen támogatják. Nem azért, mert megvették őket, hanem meggyőződésből. Mindezek alapján Bokros Lajosnak ezt az állítását fenntartással fogadnám, mert nem ismerjük az általam felsorolt kategóriák arányait. A népszerűség egészére vetve ezek változnak, másrészt az egyén gondolkodásmódja, nézete is megváltozhat az életében. Ismernek olyanokat, akik fanatikusán hittek, aztán kiábrándultak és annak az ellenkezőjét tették, mint, amiben korábban hittek. A magyar értelmiség története számos ilyen embert ismer. Vannak olyanok, akik félnek, aztán egyszer csak megszólalnak. Ennek az ellenkezője is megtörténnek: sokáig határozottan nyilvánosan szerepel, de valamilyen ponton elhallgat. Számomra nagyon érdekes volt azoknak az 1945 előtti egykori kommunistáknak a viselkedése, akiket a Horty-rendszer börtönben megkínóztak, a kínzásoknak nagy erkölcsi erővel ellen tudtak állni, majd az ötvenes években egyre inkább kinyílt a szemük, kritikusan gondolkodtak a Rákosi-rezsimről, de elgyávultak, nem merték kinyitni a szájukat. Az emberek egyéni dinamikája is nagyon sokféle lehet, és ha itélkezünk, fontos, hogy az árnyalatokat ismerjük.

– *Ön mindig nagyon fontosnak tartja az árnyalatok hangsúlyozását, azt, hogy a politikai, társadalmi jelenségeknél semmi sem fekete vagy fehér, hanem igenis ott vannak azok az összekötő láncszemek, amelyek a valósághoz közelebb közelítő láttelelet megadhatják.*

– Egy olyan embernek, mint én vagyok, vissza kell emlékezniem arra az időszakra, amikor kommunista voltam és 24–25 éves koromig meggyőződésből kommunistának tartottam magamat. Nem azért, mert féltem, vagy, mert anyagi hasznot reméltem tőle, hanem mert hittem a kommunista eszmében. Legálább annyira abszurd volt az a hit, mint azoké, akik a jelenlegi hatalom tisztességében hisznek. Javaslom, legyen mindenkinek annyi önkritikája és emlékezzen vissza saját életére: arra, hogy valaki mennyire képes fanatikusán hinni egy olyan eszmében, amelyről aztán később felismeri, hogy hazug, megátvesztő, álságos és romboló volt valójában. A megértés nem egyetértés! Tudni kell, hogy a fanatizmus létező magatartásforma.

– Az olyan embert, mint Ön, aki egy jómódi, polgári családban született, rendkívül gazdag kultúrkörnyezetben nevelkedett, ahol minden adta volt ahhoz, hogy tájékozott legyen, miként tud fanatikusá tenni egy eszme?

– Amosz Oz *Hogyan győgtűsnek a fanatikusok* című esszéjében nagyon tanulságon megy át, hogyan lesz valakiből öngyilkos mérénylő. Ajánlom mindenkinek, hogy olvassa el.

A legkülönbözőbb forradalmak, felkelések fanatikus vezetői között sok olyan értelmiségit lehet találni, akikről mindaz elmondható, mint, amit most rólam elmondt: Úgy gondolom, hogy lélektanilag nincs egyetlen kulcsa annak, hogy ki miért, miért válik fanatikusá. Olyan szituációban válik azzá, amikor nagy szükség van arra, hogy nagyon higgyen valamiben. A legtöbb embernek az élete egy-egy szakaszában szükség van egy erős hitre. Magammal sem tudom egyetlen tényezőre visszavezetni ezt a folyamatot, hanem több tényező együtthatására. Fontossági sorrend nélkül sorolok fel néhány tényezőt.

Az egyik 1944 traumája. Most amikor beszélgetünk, nagyon időszerű erre emlékezni. Zsidó családban születtem, 1944-ben 16 éves voltam és mindazt átéltem, amit egy fiatal, értelmiségi, polgári fiatalember átélt: Sárga csillagot kellett viselnem, bujkáltam. A nyilasok hatalomátvétele után munkaszolgálatos lettem Vecsésen. Amikor Vecsésről Albertfalvára hajtottak át bennünket, a nyilasok a szemem láttára idős embereket vertek agyon. 1944-ben apámat elhurcolták, azt persze csak később tudtuk meg, hogy egy Auschwitzba tartó deportáló vonatra tették azt az internált csoportot, amelyhez ő tartozott. A bátyám éveken át munkaszolgálatos volt és a Don-kanyarnál pusztult el és folytathattam a sort. A zsidóság élmény biztosan közrejátszott abban, hogy kommunista lettem. Azt a szenvedést, amelyet átélünk, a német és a magyar fasiszmusnak köszönhetjük és a kommunista párt látszódtott ennek a legkövetkeztesebb ellenfelének. Akkoriban, ha valaki következetesen antináci volt és azt akarta, hogy mindaz, ami akkor történt, soha ne ismétlődhessen meg a történelemben, akkor ahhoz a párthoz kellett csatlakoznia, amelyikről bizonyított, hogy ez ellen harcol. Kaptam olyan észrevételt valakitől, aki olvasta *A gondolat erejével* című életrajzi könyvemet, hogy azért lettem kommunista, mert zsidó

vagyok. Ez nem igaz. Velem egy időben sok 16-17 éves fiatal lett lelkes kommunista, akinek semmi köze nem volt a zsidósághoz. A többi tényező, amelyről mindjárt beszélni fogunk, rájuk is hatott. Akkoriban persze még nem gondoltam végig a Molotov – Ribbentrop-paktumot és fogalmam sem volt arról, hogy a Szovjetunióban erős volt az antiszemitizmus. Ez lehetett tehát az egyik tényező.

A másik. Az életem nagy részében eléggé individualista életformát éltem, szerettem a családomat, a barátaimat, de a magam útját szerettem járni. Ebben az időben, 1945 nyarán nagyon ki voltam éhezve egy közösségre, ahova tartozhattam. Az ifjú kommunisták szervezete, a MADISZ vonzó volt számomra, belekerültem és jól éreztem magam.

Harmadik tényező: a bujkálásomhoz tartozott, hogy önként elmentem egy hadiüzembe, az óbudai Újlaki Teglagyárba dolgozni, amely később a deportálás központja lett, de amikor én oda mentem, ennek még nyoma sem volt. Ott kétkézi, gyári munkásokkal találkoztam, akik nagyon nehéz fizikai munkát végeztek és rettentően kedvesek voltak velem. Közülük ketten elhívtak az otthonukba, az ottani munkások befogadtak maguk közé.

– *Valójában ott került „testközelbe” a munkásokkal és nagy hatással voltak Önre az egyszerű emberek.*

– Igen, a tisztélet és a vonzódás a munkások iránt ott alakult ki bennem. Korábban egészen más környezetben éltem és egészen más hatások értek. Korán olvasni kezdő kamassz voltam, 13 és 16 éves kor között faltam a környeket, főleg szépirodalmat, de mellette történelmet és filozófiát, magyarul és németül, de közgazdaságtan még vélellenül sem került a kezembe. Ettől a fejekben a tudás a szénakazalhoz hasonlított és sok minden nem állt bennem össze. Aztán elém került a marxizmus, amely rendkívül mély benyomást tett rám intellektuálisan és úgy éreztem, hogy ettől kezdve kulcsom van mindennek – akár egy regénynek is – a megértéséhez, avagy, hogy a történelemnek egy adott korszakát miként kell értelmezni. Nagyon fiatal voltam, amikor egy barátommal, Kende Péterrel együtt el kezdtük olvasni – németül – Marx *Tölgjét*. Együtt jegyzeteltük és mondatonként izlelgettük, átgondoltuk. Imponált Marx éles kritikája, a németekre jellemző, rendezett, szigorú szerkesztésű gondo-

latvezetése. Ugyanakkor ez a könyv tele van haraggal a klizsákmányolókkal szemben és szenvedélyes rokonszenvvel a munkások iránt. Volt intellektuális vonzereje, amely erőteljesen hatott rám.

– *Mikor érezte azt, hogy családótt Marx Tökéjében?*

– Ez többlépcsős folyamat volt. Kiábrándulásom a kommunista pártból nem úgy történt, hogy előlavastam a *Töke* tanainak közgazdász kritikáját és ez megvilágosította az elmémet. Nem, ez nem így történt.

Ha elkezdjük boncolgatni, hogy a fanatikus hit mit jelent, akkor azt kell mondanunk, hogy a fanatikus ember számára az eszme axiómává válik. Az axióma szót hasonlóképpen kell értelmezni, mint a matematikában, tehát nem kell indokolni, mert egy axiómát nem bizonyíthatunk, legfeljebb azt kell kikutatnunk, hogy, a többi axiómával nincs ellentmondásban. Azt hiszem, az emberi cselekvést részben gondolati, részben erkölcsi axiómák vezérik, azok az elvek, amelyeket nem kérdőjelez meg. Akinék az axióma, hogy első a kommunista párt, azzal erről nem nagyon lehet vitákozni. Nálam a változás azzal kezdődött, hogy a korábbi etikai alapok rendültek meg és nem közgazdaságtani tettek. Ma már tudom: attól, hogy valaki ma hisz valamiben, az a valami még összeomolhat. 1953–54-ben, az első Nagy Imre-kormány első éve vége felé jötték ki a börtönből azok a kipróbált kommunisták, akiket megkínózták, hamis vallomásokra kényszerítettek, és amikor ezzel szembesültem, kezdett recsegni, ropogni a hitem építménye. Mert, ha ennyire alapvető dolgokban hazudtak nekünk, ha olyan embereket vetettek börtönbe és kínóztak meg, akik... Hozzáteszem: a kínzás eleve borzadállyal tölt el. Eltakarom a szemem, nem tudom mások kínját még filmen sem nézni.

– *Soha nem volt benne része?*

– Nem, még egy pofont sem kaptam egész életemben sem a szüleimtől, sem a tanáraitól. Borzongok az üttegeléstől, és amikor a fizikai kínzásról hallottam, megrendültem.

Az alapok tehát összeomlottak és ez késztetett arra, hogy minden nézetemet revidéáljam. Akkor kezdtem összerakni magamban,

hogy mik is a problémák. Tisztaiban voltam azzal, hogy egy ilyen nagy „Vállalkozást”, mint a szocializmus nem lehet hibák nélkül megvalósítani. Ráadásul Magyarország szegény ország volt, az első években mutakozó bajokat a fejlődés nemkívánatos mellékhatásának éreztem, nem a rendszer karakterisztikus következményeinek. A gazdaságtan újragondolása a második lépés volt. Rá kellett jönnöm: itt az egész rendszerrel van baj, nem a részletekkel. Olvasni kezdtem a kritikai észrevételeket, az antikomunista irodalmat és sok bennem felmerülő kérdésre választ kaptam. Akkoriban a *Szabad Nép* munkatársa voltam és létezett ott egy olyan csoport, amelynek a tagjai vagy velem egy időben, vagy már hamarabb ráeszméltek a hazugságokra. Az utóbbiak közül Gimes Miklóst és Lőcsei Pált emelném ki, akik először a kérdéseikkel majd pedig az akkori állami vezetők, Rákosi, Gerő, Farkas valóságos tetteinek az elmondásával és elítélésével segítettek a tisztánlátásom. Az idő tájt kezdtek a kezembe kerülni nem marxista gazdasági művek. Körülbelül két év kellett ahhoz, hogy kiatkozzam a marxizmusból és azt mondtam: nem vagyok marxista és nem vagyok tagja a marxista gondolkodási iskolának. Ezáltal persze maroknyi kisebbségbe kerültem a hozzám hasonlóan induló kortárs budapesti értelmiség körében. Mások hajlamosak voltak így gondolkodni: eddig száz százalékgig elfogadtam Marxot, most már csak kilencven százalékgig, aztán nyolcvanot százalékra le kell írni és azt kell mondanunk: nem vagyok tagja az iskolának. És utána át kell gondolni, mi az a marxizmus, amit értékesnek tart. Ez ugyanolyan, mint amikor közgazdászként azt mondom magamnak: nem vagyok keynesista, de Keynesről egy csomó gondolatot átvettem. Más alapállás az, ha valaki egy iskolához tartozónak tartja magát, vagy az, ha attól az iskolától egyet és mást elfogad.

– *Ezzel együtt Marx Tökéjét ma is fontos műnek tartja?*

– Marxnak vannak olyan gondolatai, amelyeket a mai napig magam is használok. Nem annyira a közgazdasági gondolatai, amelyeket a marxista politikai gazdasági szemléletűmön megta-
nítottak a *Töke* alapján, bár azok közül is van egy-kettő, amit hasznosítani tudok. Sokkal inkább a társadalom elemzésében vannak